

Микола Цуприк

КРУТИЖ

Суворі ранки й сірі дні.
О, не знайти тебе, спокою!
Ще вчора крилився й веснів,
Сьогодні знов в одчайнім бою.

Гойдаюсь так, мов корабель —
Кругом глибінь й буряні герці —
Німих, самотніх серед хвиль
З химерним компасом у серці.

І чую: важче дише груди,
Мутніє зір, світ сном імлистим...
„Рятуй!..” — і плесом тихо йду
Я — учень твій, невтомний Христе.

Іван Марків

ПО ДОРОЗІ ЖИТТЯ

— Ромку, — кажу до свого сінка, — як ти будеш чемний, то незабаром поїдемо до стрика.

І я, і я поїду! — просить Ірка.

— Ти, Ірусю, ще мала, а там треба йти пішки, ти не могла б ще такої дороги відбути. Як підростеш, то й ти поїдеш.

— Я вже велика. Ось яка я — і дитина стала на крісло. Я всміхнувся. — На другий рік напевно поїдеш. А тепер поїдеш з нами до залізниці. — Дівчина не дуже була вдоволена таким паліятивом, але й те добре, що нас відвезе. Ромко завважує:

— Тато каже, що як я буду чемний, то поїду; таж я усе чемний.

— Ні, не все. Часом Ірці докучаєш.

— Так, так! Докучаєш мені.

— А ти нащо зо мною зачіпаєшся?

— Не сварітьсья, — кажу. — Буде так, як я сказав.

— Ага, бачиш, я поїду до стрика, а ти ні!

Дівчині стали сльози в очах.

— Ромку, як ще раз таке скажеш, то й ти не поїдеш. — Хлопець притьмом вибіг із хати...

Вибираємося у дорогу. Дружина кладе у валізку все, чого я й не додумувався брати. Фіра заїхала. Ромко тріюмфує, аж підскакує. — Не тішся, небоже, так дуже. Ми мусимо зо стації до стрика пішки йти. А то дев'ять кілометрів дороги.

— Овва! Я ще далі зайшов би.

— Ну, ну! Побачимо, як по дорозі будеш сідати.

— Хто, я?! Хіба тато; я напевно ні.

Діти вже на возі. Я з дружиною виходжу пізніше. Ну, вйо! Коні скоренько біжать по каміністій дорозі. Обсервую хлопця. Скільки не їхалося на стацію, то він усе цікаво розглядався, а тепер впялив зір вперед; йому хочеться скоріш заїхати до родинного місця свого батька. Він хотів би скоріш там бути, побачити ту хату, сад, город, будинки, ріку. Він буде це вперше бачити. Цікаво, як він собі вже тепер те все уявляє. Мабуть уява працює, бо навіть авто, що нас минає — предмет його пильної обсервації — тепер не удостоїлося його уваги... Чув багато дечого від тата про те місце, а тепер його побачить. — Вйо, карий, вйо! — помагає фірманові поганяти.

Ми на стації. Формальності полагоджені, прощаємося. — А вважай на дитину — каже дискретно дружина. Свисток, поїзд рушив. Махаємо хусточками тим, що залишились. Врешті вони зникають.

„А вважай на дитину” — брелять ще слова дружини. Дивне! Хіба ж я не батько, не люблю дитини так, як вона? Так, так, але... Батьківське око не може того доглянути, що материнське. Воно — материнське — найменшу подробицю догляне. О всеобіймальна свята материнська любове! Чи є що глибше, краще, величніше, більше від тебе? Свята материнська любове! Зазнав я тебе на моїй дорозі життя. Скільки турбот, а то й сліз викликувала ти, любове, у моєї матері? Аж тепер вмю я тебе оцінити, аж тепер стають мені ясні деякі факти, що задержалися в моїй пам'яті з молодечих літ.

Але в дорогу, в дорогу!

Поїзд вистукував ритм до пісні, що кружляла в моїй голові. Ех, якби так!... Якби так стало снаги оформити це, що серце ворухить, що груди розпирає. Та ба! Нема слів достойно звеличати тую величню любов.

Поїзд спинився і викинув нас із вагону. „Ідіть, — мовляв — куди хочете, ви мені байдужі”. На стації фіри нема. Робота в полі, шкода брата від неї відривати. Я зумисне по фіру не написав. А по друге, хотілося мені пройти ще раз пішки по тій дорозі, що на ній стільки разів бігав я з міста до родинного місця. Знаю її до подробиць. Знаю кожний горбок, долину, кожне придорожнє дерево, фігуру. Відсвіжу полинялі образи; викликають вони в мене рефлексії, та як же вони інші від тих із молодечих літ!

Ми за стацією на дорозі. — Дивись, синку, просто. Чи бачиш ген далеко вершки дерев? Там аж за тим селом. — Хлопець впялив зір у далечінь. — Де, тату, де? — Он там два вершки дерев нижчі, один вищий. — Бачу вже, бачу.

То дерева при нашій церкві. Ми попри неї підемо. А ті дерева, то старезні липи. Перед Зеленими Святами я лазив на ті липи нарубати маю. Церква на горбку, а село в даліні. Зрештою незабаром побачиш.

— Ходім скоріш, тату.

Йдемо.

— То тато часто ходив по тій дорозі?

— Так, часто. Часом їхав, часом ішов пішки.

— А чого так часто ходив?

— Бо тягнуло мене щось з міста до рідного села, манило мене до себе.

— А що то так тата тягнуло?

— Що? Хотілося побачити маму — твою бабцю, — хотілося побачити рідну хату, своїх товаришів, скупатися влітку в ріці, а взимі на леді посовгатися. Хотілося побувати на вечерницях, наслухатися байок, пісень, що їх дівчата виспівували.

— Тату, а чи має муха серце? Бо як має, то воно мусить дуже маленьке бути... А дивися тату, який гарний метелик літає. Я його піймаю.

— Не лапай, нехай собі літає.

— Коли б ми тепер мали авто, то скоро заїхали б до хати. Або літак! Літаком ще скоріш. Правда?

— На разі мусимо пішки йти. Чи не втомився ти?

— Я? Ні! А тато?

— Також ні. — Хлопець невпинно засипує мене питаннями. Намагаюся по змозі відповідати. Перескакую з теми на тему. Ми пройшли добрий шмат дороги. Несподівано хлопчина застогнав, вхопився за бік. — Ой, тату, щось мене в боці коле. Ой, ой! — Що таке? — Не знаю, але коле, віддихати не можу. — Я налякався. Що тепер мені діяти? — Дуже тебе, Ромку, коле? — Ой, дуже, дуже. — Хлопець скорчився, аж присів. Стаю безрадний над ним. Як йому допомогти? — Вже, тату, перестає. О, вже зовсім перестало. Ходім. — Синок випрямився і ми пішли далі; але я неспокійний. Що це могло бути? Що хвилі споглядаю на нього. Але він нічого; весело чимчикує далі. Ми зайшли в долину. Села скрилися перед нашим зором. — Бачиш, Ромку, як людина скоро може зіслабнути. А що зробив би ти, як би так я раптом захорував, або й ось тут помер? Що ти тоді зробив би? — Хлопчині відразу очі сльозами набігли.

— Я... я... біг би просто дорогою аж до села. Я... я закликав би людей. — Невимовно жаль стало мені хлопця. Жаль і докір. Як нерозважно я запитався! Чому так легкодушно заграв на душі дитини? Багато дечого в житті ми нерозважного робимо. Жалуємо потім, та запізно. — Не турбуйся, синку, і ти і я будемо здорові, та ще нині у стрика солодкої кукурудзи засмакуємо. Ось під тою фігурою я часто спочивав, як ішов з міста додому. — Як, тато сам ішов? Такий малий, як я?

— Трохи більший від тебе, але сам нераз ішов. Це нічого, боятися нема чого. — Приближаємося до першого села. Ось перша хата, а в ній раз ночував я, бо додому годі було йти. Ввечері захопив мене зимний дощ; не думав переставати; я промок до нитки і втомлений увійшов до хати та просився переночувати, хоч мав намір додому перед глибокою ніччю дійти.

Жінка радо мене прийняла, випитавши передтим, що я за один, де йду. Мого покійного батька вона знала і чи не тому опісля гарячою бульбяною зупкою вгостила. Постелила мені на долівці соломи і я, мов борсук, заснув. Одіж на мені до рана висохла... Цікаво, чи живе ще та добра жінка. Варто б їй тепер подякувати. Все те розказую синкові. Ідемо селом. Деякі хати нові, черепом і бляхою криті. Прямуємо до місця, де перед війною стояла велика коршма. У ній паношилися жида, смажили, випікали, а наш народ ковтав слинку та заливав її горівкою. А скільки тут крові піллялося, скільки було порозбиваних носів, покалічених голів? Бо що неділі танці з музиками. Пили, танцювали, і билися. Правдивий Нехensabbat. Ідучи кілька років тому тудою, коршми я не побачив. Сама розвалилася? Чи її розвалили? Байдуже! Добре, що нема. Але, що це нині? В будові якийсь дім; високий, бляхою критий. Приходимо ближче. На дорозі духовний у пелярині. Щось комусь показує. Біля дому парубки, дівчата. Одні ліплять, другі майструють. Духовний незаний мені. Та мені цікаво дізнатися, хто, що, як і куди. Приступаю, перепрошую і т. ін. Він інформує: ми місце купили. Будуємо Народній Дім. З другого боку кооператива вже рік, як чинна. Тут саля читальняна, там саля на вистави. Всі інституції тут помістимо. І Рідну Школу, і Сільський Господар і Сокіл і навіть шаховий гурток має своє приміщення. Наш народ добрий, піде радо до доброго діла. Бачите — робота в полі, але ось, скільки їх. „Співай, духовнику, пісню, співай чудову мельодію про іскру в рідному народі!”

Іване Франку! Якби ти тепер устав, подивився на те, що ось тут діється, чи написав би ти:

„Народе мій, замучений, розбитий
Мов паралітик той на роздорожжю”?

Паралітик твій народ? Нехай не тривожиться твоя душа, спи спокійно.

Прямую з синком далі. В серці цвітуть рожі. Минаємо село. — Синку, бачиш он те друге село, то вже наше. Рідне село твого тата. — Хлопець утішився. І церкву видко, і цвинтар, і ріка стрічкою блиснула. За нами надіхала фіра, повна отави. Наздігнала, зупинилася. — А, здоровенькі були! — вітає господар (мій товариш з хлопячих літ). З синком до своїх? — Так, так! — Лізьте на фіру — підвезу. — Я дякую, але Ромко захооче.

— Ходімо, тату. На сіні певне добре їхати.

— Як хочеш, то лізь сам.

— А тато лишиться?

— Я ж незабаром тебе в стрика застану.

— Так, так, — намагає мій товариш. — Ходи сюди, синку, я тебе до стрика під хату завезу. — Хлопець глянув на мене. Жаль тата, але манить їзда на сіні. Я його підсадив і він весело на горі приміщується. — Па, па, тату! — Па, сину! — Коні рушили і я знов сам прямую.

Питався синок, що мене з міста до рідної хати тягнуло. Чи влучно я йому відповів? Ей, не лише тягнуло, але й гнало. Стають перед очима перші часи науки в місті. Пригадується стара пані Домбровська. Девятьох нас на „станції” мала. Три корони місячно за варення за кожного діставала. А скільки гризоти з нами було! Ось вечір. Спати пора. Ми сінники зо стриху і вкладаємося на долівці. Хіхоти, сміхи, штурханці. А пані йде до свого ліжка, сідає і тихо шепче молитву. Довго молиться. „Ojczy nasz” мішає з „Отчешом”. Вранці будить нас. — „Łuciu, Fedku, Iwanku, wstawajcie uszyć się! Słyszycie?! — Дехто встає, дехто сну дотягає. Пані знову кличе, сердиться. Встає і вона, підкладає під кухню вогонь, варить сніданок. Дехто молоко, інший каву. Нас кількох гербату. Мій хлібець чорний, житній. В суботу і в неділю він уже черствий. Нічого! Як Бог дасть, завтра буде свіжий. Привезуть чвертку бульби, два хліби, бляху молока, а може сира, або й масла. Ото буде баль! Ех, коли б до завтра, до понеділка діджати! А пані робить і собі сніданок. Кава пахне, аж в носі вертить. Молочниця принесла сметанку, пекар дві свіжі булки по півтора грейцара. Ми до сніданку засіли. Сербемо чай, молоді зуби торощать зачерствілий чорний хліб. Не так наша пані. Налляла горнятко запахущої кави, сіла на давці, розломил крихку булку, вмочила її в каві і... раз вкусила. Рука її безвладно опадає.

— Пані Спачинська, пані Спачинська! — кличе сусідку зза стіни. Спачинська приходить.

— Pani Spaczyńska, ja jeść nie mogę — Боже, Боже! Наша пані їсти не може. І чого? Ароматичної кави, свіженької булочки! Цікаво, чи і я того їсти не міг би. Спачинська сідає біля неї. — Заживайте табаки, — говорить по-польськи — може згодом апетит прийде. — І частує нашу панію табакою. Ось ми по сніданку. Що нам! Як нема науки, ану кічки бити! Десь з мітли палестра і кічка, відміряли на городі кроки і лупимо. Крики, сварня. Виходить старенька Домбровська. — Лайдаки! — ви знов городець мені потолочите?! — кричить по-польськи. Ми в ноги і гайда за місто. Бо молодість наче зібрана вода; все хоче плисти, все упушту шукає.

В будний день до школи. Найгірше в понеділок. Тривожна думка мулить у голові: прийдуть нині, чи ні?? Привезуть щось з дому, чи ні? Павза одна, друга, третя. На третій приносить сторож на коридор повний кошик свіжих обарінків. Хто має грейцар, купує. Обарінок хрустить під зубами. Ех, коли б так у мене грейцар! Іду до кляси, сідаю в лавку. Поперед очі скачуть якісь коники. Голова тяжка, руки слабнуть. Коби скоріш дзвінок. Задзвонили. Десь узялася сила бігти. Чи побачу перед хатою знану фіру? Добігаю на вулицю — нема фіри. Ще пів біди, може хто заніс харч. Одним сусом у хаті. А тут повно харчів. Тому привезли і тому і тому. А мені? — Ти, Іванку, будеш їсти того тижня свої коліна — каже пані. — Не розумію — говорить далі — як твоя мати може тебе так голодом морити. Що ж

я тобі тепер зварю? Я сама бідна і на тебе не можу викладати. — На, маеш „каляманції”, їж, бо ти голодний. — І налляла мені бульбяної зупки. — Моя мати мене хоче голодом морити? Ой, леле! Вона ж би мені свого серця вкраяла. Вона сама Бог зна, як довго не їла б, щоб лише мене накормити. Ні, пані — не хоче моя люба мати мене голодом морити. Щось там сталося, що нічого з дому нема. Я нахилився над тарілкою і сльози капають у зупку, розпливаються у ній...

День, другий, третій, нема нічого. Домбровська зичить чу жої бульби, варить „каляманцію” на сніданок, обід і вечерю. На заправу покришить до неї цибулі. У школі підходить катехо. Василь. — Ти, небоже — аякже, — чи не слабій ти? — Ні, отче! — А чому тобі, — аякже — очі позападалися?

— Не знаю.

— Маеш ти, — аякже — в дома що їсти?

Отець Василь купив мені обарінків. Аж два!

На станції і того разу нікого з дому не було. Пообідавши, я пустився додому. Пані на дорогу дала булку. А дорога порядна собі! Поверх три милі. Та ще нічого! Дорога „не спить”, трапиться якась фіра. Але фіра „не хотіла” трапитися. Нога за ногою, село за селом і додому ближче. Ось тут я відпочивав, під цею вербою сів і сперся об неї. Так, добре це тямлю. Не міг далі йти, бо ноги чомусь у колінах угиналися. Я тепер глянув на цю вербу. А може й тепер під нею спочити? О, тепер уже ні! Не спочивалося у воєнних часах, ходилося по безмежних кіргізьких степах над Уралом в часі полону, втікалося з того полону на рідну землю, але спочинку було мало. Його не дуже було треба.

Ану, далі в дорогу! Чи скоріш тоді зайшов я до хати, ніж ось нині звідси зайду — не знаю. Мати, побачивши мене, — руки заломила. Так і так. Передала все в понеділок Якимом, — він станції не міг допитатися, назад привіз. У середу обіцяв їхати Микола, — не поїхав; кінь захворів. На четвер мати збиралася пішки нести, бо коні в роботі. Але добре, що я в хаті. Другого дня везли мене вдоволеного назад до міста.

А кортіло мене все додому... Там у ріднім селі живе вуйко Гринь, що я його чомусь дуже любив. Любив із ним розмовляти і не вкучилося нам обом. Дарма, що він хлоп, а я хлопчук. Вуйко рибак, ну, а я за ловлею риб пропадаю. Але не на вудку, як пани ловлять, лише з руками під печеру. Або саком ріку переставити, а не з берега на гак рибу мученим хробаком манити. Явлюся я у вуйка, ого! Він уже все покидає і ми десь вибираємося.

Я спішу додому. Якись вільні дні. Спішу, бо маю вуйкові про виставку розповісти. Так, я був вперше на виставі. Як я на салю дістався, це байдуже. Одне певне, — не за гроші. Знайшовшись „по тім боці добра”, побачив я багато людей, а напереді велику верету, гарно помальовану. Якийсь хлопець грає на со-

підлі, а коло нього дівчина з квітками. Врешті дзвінок, „верета” піднімається, на дошках люди. Господи, а це що таке? Як вони говорять, як співають. Господи, що тут діється? Я став не я. Мабуть у мене був тоді роззявлений рот. Я переживав кожніську подію, затискав п'ястуки, тремтів, хвилювався, то з полекшою віддихав. О, незабута хвили! Коли ще таку прийдеться мені переживати? Отже я спішу до вуйка поділитися із ним моїми переживаннями. Розповідаю, як то було „За сиротою Бог з калитою”, як то там люди на сцені поводитися. Для вуйка вистава не новина; бачив десь у читальні на третім селі. Але слухає мене уважно.

Минає вільний час, завтра по півночі треба в дорогу вибиратися. Тим разом у моїй кишені гроші на поїзд. Дев'ять кілометрів дороги до стації, решта поїздом. О, добре, добре!

Північ минула, півень по-лицарськи сповнив свій обов'язок, мати встала, засвітила. Чи є що прикріше, як втікати з обіймів сну, кидати теплу постіль і йти в темну ніч? Старшому так не прикро, але молодому гірко, гірко. Але як треба?

Я встав, вийшов на двір. Ніч темна, аж чорна, хоч око виколи. Здається, краяти її можна. Накрапає дрібний, осінний дощик. На маеш! До кашлю ще й кольок треба. Але це нічого! Поїду фірою до стації. Поїду? А може ні?! Бо той, хто мене мав відвезти, ані суди Боже не встане. Ох, лишечко, що ж чинити? Ані просьби, ані грозьби не допоможуть. — Що ж ти, синку, тепер зробиш? — Піду, мамо. — Як, сам?! — А чому ж би ні. — Скоріш роздягайся, лягай спати. За один день страченої науки тебе не покарають. — Та добре мамі говорити! Але я знаю, що значить дең у школі не бути. — Ні, я таки піду! — Як уже так наважився, то я тебе відпроваджу хоч до Маркевичевої каплиці.

Ми вже на дворі; в моїй торбі-клунку хліб, сир, гуска, масло. Мама не дала мені нести — сама тепер несе. А темно! Згодом очі п'їтьму проникають, бовванить дорога. Пес Бобик шнурує наперед. Село пірнуло у глибокий сон, нема проявів життя. Чоботи цмокають у грязюці. Мама бідькає: — Не треба ж тобі, синку, тепер іти. Або хоч ліхтарню треба було взяти. Чому ж я сама не здогадалася? — Я бачу дорогу що раз ліпше. — Верніться, мамо, я вже сам піду. — Я ще трошки тебе підведу.

Йдемо. Врешті я стаю і рішуче прошу маму вернутися. Мені дорога скорочується, а їй видовжується. Прощаємося. — А ти, синку, не боїшся сам? — Ні, мамо. —

Ми розійшлися. Чи довго стояла мати, дивлячись за мною, — не знаю. Зрештою й так була б мене не бачила. Але мабуть довго стояла... Іду краєм дороги. За селом трошки видніше. Дорозджу на роздорожжя. Можна цею, але й тою дорогою на шлях зайти. Дорога понад ріку коротша, але як попри млинівку йти? Там пан утоївся, а вряди-годи виходить із води, пристає та людей страшить. Пригадую собі, як оповідала мати, прядучи в зимі, що дідуньо вертались раз самі вночі попри млинівку. Вода в річці зашуміла, а з неї на беріг вийшов утоплений пан;

іде перед дідунем, голову схилить на бік, а з довгого волосся ллється вода. Дідуньо перехрестять палицею перед себе, — він зникне. За хвилю знову появляється і знову вода з волосся скапує. Так провадив їх більмань до моста. Врешті дідуньо закликали: „Всякое диханіе да хвалить Господа”. — Тоді він уже зовсім не показувався...

Постановляю йти довшою дорогою через друге село; все ж село селом. Хоч болото по вулиці, але люди по хатах. Бодай собака забреше — веселіше стане. Незабаром буде те село. Доходжу до каплиці. Бачу вже обриси смerek, що її оточують. Тиша кругом, що аж кричить. Раптом: — Пугу-пугу, гу-гу-гу! — Я стрепенувся, по шкірі заграли мурашки, шапчина до гори підлізла. Дух Святий при мені! Це ж пугач так зловіще мене налякав. Я заспокоївся. Шкода, що Бобик побіг за мамою додому; нехай би хоч він був зо мною. З третього села був би я його завернув. Пропало. Вхожу в село. Хати надулися під осіннім дощиком, присіли до землі й нічого в них не ворухиться. Собаки також заспали. Але стало відрадніше. Моя думка починає в інший напрям повертатися. Тішуся, що науки не опушу. Які нині години? Ага, історія, математика, природа... Ах, як гарно викладає учитель природи! Слухав би й слухав. А яка дивна та Анна, що її поліціановою називають. Вчора каже до мене: „Ти, Йване, тепер до нас приходиш, та дещо нам з міста, зо школи розповідаєш. Але як станеш паном, то вже до нас не прийдеш; будеш встидатися до хлопської хати ходити”. — Яка вона дивна, та Анна. Ага, нині є фізика. Боже, як чудово вчить той малий учитель!. Степан Кордуба називається. Недавно до нас прийшов. Такий чорненький з підстриженими вусиками. Право Архімеда як на долоні стало ясне. Або взір на обчислювання стятої піраміди. Н ділене через 3, рази — клямра — велике В, плюс... Але гов!: у одній хаті світло! Яке ясне! Певно пильна господиня, вже встала. Сніп світла паде на дорогу. Добре, добре! Певно і в інших хатах засвітять. Бодріше ноги піднімаються. Впяливши зір у світло, приближаюся, рівняюся з хатою. Дивлюся у вікна. Ох, Господи! Через вікно видко лице вмерця, що лежить на лаві. У головах хрест і дві свічки. Чути голос дяка; співає псалтир. Моторошно стало. Іду, але зором привязаний до вікна. Раптом: гу, гу, гу! — і щось біле з-перед мене через дорогу побігло. Я повалився на землю. Клунок з хлібом з розгоном пірнув у калюжу. Я зірвався. Що це? Господи! Що це? Доглянув те біле. Воно побігло під хату, де лежить вмерлець і зачало квичати. Заклубилися думки, здогади і почали в логічну цілість укладатися. Рідня вмерлого забула мабуть хлів заперти, безрога вийшла і рилася в багні на дорозі... Стривожена моя душа забажала чогось іншого; я зняв шапку і рука до хресту піднялася. З моїх уст поплила щира, гаряча молитва. Я заспокоївся. Нехай і повно трупів буде біля мене, нехай кричать пугачі несамовитими голосами, — я спокійно прямую дорогою. Господь мой і Бог мой! Загартований, багатіший на один досвід, дійшов я до стації та поїздом до міста відїхав...

Так було колись. На цій самій дорозі, що нею нині йду. Ось вона вже кінчається. Ось моя рідна хата. Із неї виходить брат. — Здоров брате! — Здоров! — Чому не написав? Як можна так? Таж коні і так дармо стоять, бо збіжжя повозив. — Байка! Ромко є? — Ого! Вже другу кукурудзу допікає.

Я увійшов до рідної хати.

Сурухін, вересень 1938.

Юрій Липа

ЧАКЛУН ІЗ ХУТОРА

(Продовження).

Властиво тут можна було б і закінчити життєпис Гоголя. Дальший життєписний хід, його останні сімнадцять років життя — це історія його творів з того часу.

В тих творах кипить його кров, його віра й сподіванки, — і всі вони звернені лицем до Росії. Він уже не назве цієї Росії „старою, рудою бородою, що ніколи не порозумнішає”, як називав ще недавно, (Л. з 1832 р.), — ні, він бачить її з своєї „прекрасної далекости” як мрію, блакитну мрію про владу. Бо „хто сказав, що моя отчизна Україна? Хто дав мені її за батьківщину? Отчизна — те, чого хоче душа моя, що наймиліше для неї”. („Тарас Бульба”).

Ave, Rossia, morituri te salutant!

Десь далеко в висоті є льожа (як балькон володаря), а в низу на арену виходять призначені на смерть — українці — спочатку глядіатори білого царя, всякі полковники Бульби й осавули Горобці, а потім смішні постаті, просто блазні з Хутора.

Дехто хотів би зробити з підвладної постаті Бульби і Гоголівських, Бульбівських козаків, постаті володарів. Гоголь не бачив в них панівних людей. Він так і не описує їх. Це ненажери, „що понаїдалися так, що дивуюсь, як ніхто не тріснув” і потім „зоставили цілі купи гною”. Вони без упину пють. „Що скину, то проплю!” Їхне гасло „горілки побільше! Щоб грала і шипіла, як скажена”. Побут героїв-козаків Гоголя має тільки дві фази. Одна це, коли козак „залізе відпочивати... на піч” і кормить товстим тілом мухи, та з печі дивиться „на все, що тільки діється, колупаючи пальцем в носі”. Друга фаза: коли козак іде на війну безжалісну і безпорядчну, де нераз „свої... обдирають своїх”, де злякані жиди заповзують „під спідниці своїх жидівок, де кінець козака страшний, „це — ще ласка, коли звярять живим”. („Тарас Бульба”). Гуманний світогляд і самого Бульби: він не українець патріот, він не володар — він беться за товариськість, тільки за любов до товаришів, що з ними „поріднився душевною спорідненістю”, він не беться за рідних християн із свого краю, він — за „усіх, які тільки є на світі”.